

Руслан Гагу (Гародня)

Вялікая вайна Вялікага Княства Літоўскага і Каралеўства Польскага з Тэўтонскім ордэнам у 1409-1411 г.

Тэўтонскі орден, створаны ў Палесціне напрыканцы 12 ст., у 1228 г. з'явіўся ў Прусіі па запрашенню князя Конрада Мазавецкага для абароны ягоных уладанняў ад набегаў ваяўнічых прускіх племёнаў. У наступныя 10 гадоў на берагах Віслы былі пабудаваныя ордэнскія замкі Торунь, Кульм, Марыенвердэр, Эльблонг, Бальга і інш. Сілай зброі падпірадкоўваючы мясцове паганскае насельніцтва, крыжакі захоплівалі іх землі сабе ва ўладанне альбо пакідалі бытым уладальнікам на аснове васалітэту або платы даніны¹.

У 1237 г. адбылося зліццё Тэўтонскага ордэна з Ордэнам мечаносцаў, які ўжо 35 гадоў існаваў у ніжнім Падзвінні, але быў моцна аслаблены паражэннем ад жамойтаў пры Шаўлях². Створаны пры гэтым Нямецкі орден (пры дамінуючым становішчы Тэўтонскай філіі) у сярэдзіне 13 ст. увайшоў у канфрантацыю з Вялікім Княствам Літоўскім (далей ВКЛ), якая зацягнулася амаль на два з чвэрцю стагоддзя. Ужо ў 1260 г. крыжакі распачалі буйнамаштабную экспедыцыю ў жамойцкія землі, але паражэнне пры возерах Дурбэ прымусіла Орден на пэўны час адмовіцца ад планаў экспансіі ў адносінах да гэтых тэрыторый³.

Пасля канчатковага падпірадкавання Прусіі ў 1283 г. увага крыжакоў на-кіроўваецца ўбок ВКЛ, крыжацкія выправы супраць княства набываюць сістэматычныя хараектар. Менавіта пад гэтым годам ордэнскі храніст Пётр Дзюзбург занатаваў: “Скончылася вайна пруская, распачалася вайна літоўская”⁴. У той жа час рыцары ордэна дзеля дасягнення сваёй галоўнай мэты - стварэння ўласнай моцнай дзяржавы – праводзілі рознанакіраваную зневажнюю палітыку. У 1309 г., карыстаючыся слабасцю феадальна-раздробленай Польшчы, крыжакі захапілі Гданьскае памор’е, што прывяло да канфлікту спачатку з Уладзіславам Лакеткам, а потым з Казімірам Вялікім. Канфлікт скончыўся падпісаннем у 1343 г. мірнай дамовы ў Калішы. Па гэтаму пагадненню Памор’е заставалася за Ордэнам, у той час як да Польшчы вярталіся захопленыя крыжакамі Куявы і Доб-

¹ Зутис Я. Грёнвальд - конец могущества Тевтонского ордена // Исторический журнал. 1941. № 9. С. 76.

² Жюгжда Ю.И. Борьба литовского народа с немецкими рыцарями в 12-15 веках // Исторический журнал. 1947. № 8-9. С. 29-30.

³ Тамсама. С. 29-30.

⁴ Łowmiański H. Prusy-Litwa-Krzyżacy. Warszawa, 1989. S. 188.

жынъская зямля⁵. Перамір'е дазволіла братам-рыцарам зноў сканцэнтраваць свае намаганні на агрэсіі супраць Літвы. З 1345 па 1377 г. крыжакамі было здзейснена каля ста паходаў у землі ВКЛ, ліцвіны ж здолелі адказаць 42 рэйдамі ва ўладанні Ордэна⁶.

Напрыканцы 14 ст. адбылося нечаканае аб'яднанне Польшчы з ВКЛ, што выклікала значныя змяненні палітычнага становішча ва Усходняй Еўропе. Вялікі князь літоўскі Ягайла, ажаніўшыся з польскай каралевай Ядвігай, атрымаў у 1386 г. польскую карону, абавязаўшыся пры гэтым прыняць каталіцтва, ахрысціць пагансскую частку Літвы, вярнуць “усе адабраныя землі Польскага каралеўства, захопленыя кім-небудзь”, а таксама “уключыць у Карону на вечныя часы свае краіны – Літу і Русь”⁷. Гэтая унія, якая атрымала назыву Крэўскай, дазволіла Польшчы і ВКЛ аб'яднаны свае сілы для барацьбы супраць Тэўтонскага ордэна⁸. У 1409–1411 г. яны вялі г.зв. Вялікую вайну, якая скончылася поўным паражэннем крыжаў. Войскі Ордэна былі разбіты ў генеральнай бітве, якая адбылася 15 ліпеня 1410 г. на полі паблізу вёсак Грунвальд, Таненберг і Людзвіка.

Дадзенай падзеі ў гісторычнай літаратуры прысвечана шмат месца, але многія пытанні, якія датычацца бітвы, канчаткова не высветленыя⁹. Вядомыя на гэты момант крыніцы не дазваляюць даследчыкам дакладна вызначыць колькасць войскаў, якія ўдзельнічалі ў бітве, іх дакладнае размяшчэнне на мясцовасці, тактычны ход бою і інш.

Айчынная гісторыяграфія наогул не надала дастаткова ўвагі Грунвальду, а працы замежных аутараў на беларускую альбо рускую мовы не перакладзены. Таму сёння распрацоўка гэтай праблемы беларускімі гісторыкамі вельмі актуальная.

Кіруючыся гэтымі меркаваннямі, аўтар ставіць перад сабой мэту вызначыць прычыны канфлікту, апісаць ход баявых дзеянняў у час Вялікай вайны, даследаваць бітву пад Грунвальдам і высветліць яе гісторычнае значэнне.

Гісторыяграфія

Праблема найбольш поўна распрацавана польскімі гісторыкамі. У 1888 г. К.Гурскі выдаў першую польскую манографію, прысвяченую непасрэдна Грунвальдской бітве – цэнтральнай падзеі Вялікай вайны¹⁰. У 1910 г. з нагоды пяцісотгоддзя бітвы з'явіліся навуковыя працы М.Прахаскі¹¹ і С.Куёта¹². Гісторыкі на

⁵ Пічета В.І. Вековая борьба польского народа с немецкими захватчиками // Исторический журнал. 1941. № 9. С. 70.

⁶ Зутис Я. Грэнвальд - конец могущества Тевтонского ордена. С. 77.

⁷ Акт Ягайлы і яго братоў аб саюзе Літвы з Польшчай // Документы і матэрыялы па гісторыі Беларусі ў сярэднія вякі (VI – XV стст.) Мінск, 1998. С. 114 – 116.

⁸ Пічета В. И. Литовско-польские унии и отношение к ним литовской шляхты // Сборник статей, посвящённый В.О.Ключевскому. Москва, 1909. С. 143-161.

⁹ Spieralski Z. Czy koniec sporów Grunwald? // Zapiski historyczne. T. 39. 1974. Z. 2. S. 76-92.

¹⁰ Górski K. Bitwa pod Grunwaldem // Biblioteka Warszawska. Warszawa, 1888.

¹¹ Prochaska M. Rok 1410. Przy czynu wojny // Roczniki Towarzystwa Naukowego w Toruniu. T. 17. Toruń, 1910.

¹² Kujot S. Rok 1410 // Roczniki Towarzystwa Naukowego w Toruniu. T. 17. Toruń, 1910.

падставе вялікай колькасці крыніцаў разглядалі не толькі палітычны, але таксама вайсковы аспект канфлікту.

Атон Ляскоўскі ў надрукаваным у 1929 г. “Грунвальдзе” па-новаму інтэрпрэтаваў вайсковы бок падзеяў і ўпершыню сфармуляваў канцепцыю, згодна якой вярхоўнае камандаванне саюзнымі войскамі ажыццяўляў Ягайла¹³. Акрамя ўзгаданых манаграфіяў, у першай палове 20 ст. было апублікована шмат працаў пра вайну 1409 – 1411 г., але яны альбо не падымаліся вышэй узроўню навукова-папулярных, альбо не дадавалі да даследаванняў Гурскага, Прахаскі, Куёта і Ляскоўскага нічога новага.

У 1955 г. убачыла свет манументальная манаграфія С.Кучынскага “Вялікая вайна з Крыжацкім ордэнам в 1409 – 1411 г.”, у якой падрабязна разглядаюцца прычыны і ход вайсковых дзеянняў падчас канфлікту, а таксама вызначаецца іх значэнне. Гісторык выказаў і пасправдаваў даказаць шэраг новых палаженняў па такіх пытаннях, як колькасць войскаў, якія ўдзельнічалі ў вайне, ажыццяўленне камандавання, размяшчэнне арміяў на мясцовасці падчас Грунвальдской бітвы, стратэгія і тактыка вайны і іншае¹⁴. Гэтая праца выклікала шматлікія спрэчкі ў навуковых колах. Г.Лаўмянскі і С.Хэрбст крытычна аднесліся да многіх тэзаў Кучынскага. Яны слушна абверглі такія з іх, як сцвярджэнне пра ўздел у вайне сялянскай пяхоты ці думку аб вышэйшым за польскі і літоўскі гаспадарчым патэнцыяле Ордэна¹⁵. З.Спіральскі не згадзіўся з падлікамі Кучынскага адносна колькасці войскаў, якія браўлі ўздел у Грунвальдской бітве¹⁶. Манаграфія перавыдавалася яшчэ чатыры разы (апошніе выданне адбылося ў 1989 г., ужо пасля смерці аўтара), але гісторык так і не прыслухаўся да крытычных заўвагаў калегаў, палічыўшы, што канчаткова вырашыў усе спрэчныя пытанні, якія датычнацца канфлікту. Паралельна з Кучынскім праблема распрацоўвалася ў працах М.Біскупа. Ён увёў у навуковае абарачэнне шэраг новых крыніцаў¹⁷ і падрыхтаваў абагульняющую працу, якая на дадзены момант з'яўляецца апошнім манаграфіям па гісторыі Грунвальдской бітвы¹⁸. Пачынаючы з 80-х г. у польскай навуковай перыёдышы друкуеца вялікая колькасць артыкулаў, якія адлюстроўваюць розныя аспекты Вялікай вайны 1409 – 1411 г. У Ольштыне нават заснавана перыядычнае выданне “*Studio Grunwaldzkie*”¹⁹.

¹³ Laskowski O. Grunwald. Warszawa, 1929.

¹⁴ Kuczyński S. Wielka Wojna z Zakonem Krzyżackim w latach 1409-1411. Warszawa, 1960. S. 16-18.

¹⁵ Łowmiański H. Recenzja I wydania „Wielkiej Wojny” S. M. Kuczyńskiego // Kwartalnik Historyczny. 1955. Nr 4-5; Herbst S. Recenzja I wydania „Wielkiej Wojny” S. M. Kuczyńskiego // Zapiski Historyczne T. XXII. Z. 1-3.

¹⁶ Spieralski Z. Czy koniec sporów o Grunwald? // Zapiski historyczne. T. 39. 1974. Z. 2.

¹⁷ Biskup M. Z badań nad „Wielką Wojną” z Zakonem Krzyżackim // Kwartalnik Historyczny. 1959. Nr 3.

¹⁸ Biskup M. Grunwaldzka bitwa. Geneza-przebieg-znaczenie. Warszawa, 1991.

¹⁹ Тамсама. S. 206.

Значна менш увагі вайне 1409-1411 г. ці бітве пад Грунвальдам (у нямецкай гісторыяграфіі – Таненбергская бітва) узялі і даследчыкі з Германіі. Першай убачыла свет у 1886 г. манаграфія Ф.Тунэрта “Вялікая вайна паміж Польшчай і Нямецкім ордэнам”²⁰. Наступная праца – “Бітва пры Таненберге” К.Хевекера²¹ – з’явілася праз дваццаць гадоў і мела гісторыяграфічныя характар. Яна была выкарыстана знакамітым Гансам Дэльбрукам у сваёй “Гісторыі ваеннага мастацтва”, што зрабіла Хевекера вельмі папулярным сярод заходнееўрапейскіх гісторыкаў²².

У 1908 г. была выдадзена манаграфія Х.Крольмана, у якой была выказана думка, што перамогу пад Грунвальдам саюзнікі атрымалі дзякуючы умеламу кіраўніцтву польска-літоўскага камандавання²³. Нарэшце ў 1910 г. выйшла ў друку праца М.Ойлера “Вайна паміж Нямецкім ордэнам і Польшчай з Літвой”. Гісторык даследаваў перш за ўсё ваенны бок падзеі і асноўную ўвагу звярнуў на стратэгію і тактыку вайны²⁴. Акрамя гэтых чатырох манаграфій у Германіі з 1886 па 1910 год была надрукавана вялікая колькасць артыкулаў пра Вялікую вайну, якія не падняліся вышэй наукова-папулярнага ўзроўню. Лепшая праца аб постаці Генрыха фон Плауэна, які ўзначальваў абарону Мальбарка ў 1410 г., належыць піару К.Хампе і была выдадзена ў 1935 г. На жаль, яе аўтар не здолеў дастаткова пацвердзіць свае палажэнні дадзенымі крыніцамі²⁵. Далей гэтая тэма амаль не распрацоўвалася нямецкімі даследчыкамі. Фактычна, у Германіі склалася парадаксальная сітуацыя. З аднаго боку, навукоўцы вельмі добра даследавалі гісторыю Тэўтонскага ордэна, стварылі велізарную колькасць працаў, якія закранаоць амаль усе аспекты існавання духоўна-рыцарскай арганізацыі, з іншага – Вялікая вайна працягвае заставацца недастаткова асветленай у нямецкай лігаратуры. Нават адзін з вядучых да нядаўнага часу даследчыкаў Тэўтонскага ордэна Хартмут Бокман (памёр у 1998 г.) у сваёй працы “Нямецкі орден” пры апісанні літаратуры, якая датычыцца Грунвальдской бітвы, узгадвае перш за ўсё “Вялікую вайну” Кучынскага, гэтаксама спасылаецца на польскую гісторыяграфію²⁶. У пасляваенны час толькі адзін даследчык шведскага паходжання, які тым не менш прадстаўляе нямецкую гісторыяграфічную навуку, Свен Экдалль, стварыў некалькі працаў, прысвечаных крыніцам Грунвальдской бітвы²⁷.

²⁰ Thunert F. Der grosse Krieg zwischen Polen und dem Deutschen Orden 1410 bis 1 Februar 1411 // Zeitschrift des Westpreussischen Geschichtsvereins. Heft 16. Danzig, 1886.

²¹ Heveker K. Die Schlacht bei Tannenberg. Berlin, 1906.

²² Дэльбрюк Ганс. История военного искусства в рамках политической истории. Т. 3. Санкт-Петербург, 1996. С. 327-331.

²³ Krollmann Ch. Die Schlacht bei Tannenberg // Oberländische Geschichtsblätter Königsberg, 1908. Heft 10.

²⁴ Oehler M. Der Krieg zwischen der Deutschland Orden und Polen-Litauen 1409-1411. Elbing, 1910.

²⁵ Hampe K. Der Sturz des Hochmeisters Heinrich von Plauen // Sitzungsberichte der Preußischen Akademie Wissenschaften. Philosophisch-historische Klasse 3. 1935.

²⁶ Bookmann H. Zakon Kryžacki. Warszawa, 1998. S. 329.

²⁷ Ekdahl S. Die „Banderia Prutenorum“ des Jan Dlugosz – eine Quelle zur Schlacht bei Tannenberg 1410. Göttingen, 1976; Ekdahl S. Die Schlacht bei Tannenberg 1410 // Quellenkritische Untersuchungen. T 1. Berlin, 1982; Ekdahl S. Die Flucht der Litauer in der Schlacht bei Tannenberg // Zeitschrift für Ostforschung, 1963. Nr 12.

Акрамя гэтага Экдаль выдаў “Soldbuch” (кнігу выплаты найманым жаўнерам) Німецкага ордэна перыяду 1410 – 1411 г.²⁸

Расейскія і савецкія гісторыкі таксама стварылі некалькі працаў пра Вялікую вайну 1409 – 1411 г. У дарэвалюцыйнай Расеі былі выдадзены трох такія работы – манаграфія М.Каяловіча²⁹, артыкул А.Барбашава³⁰ і манаграфія П.Гейсмана”³¹. У савецкім перыяд да 1939 г. праблема наогул не даследавалася і толькі пасля пачатку Другой святовай вайны з’явілася некалькі навукова-папулярных артыкулаў, якія, перш за ўсё, наслілі пропагандыстычкі характеристары³². Пасля заканчэння вайны Грунвальдская тэматыка была закранута яшчэ толькі адзін раз у 1960 г., калі з’явіўся артыкул М.Ючаса і У.Пашуты³³.

У расейскай гісторыяграфіі Вялікая вайна 1409 – 1411 г. разглядалася з пазіцыі супрацьстаяння “германа-раманскаага Захаду і славянскаага Усходу”, а перамога ў ёй – як перамога славянства над ненавісным агрэсарам. Гісторыкі кіраваліся думкай аб спрадвечным супрацьстаянні народаў і ідэямі панславізма, якія атрымалі шырокое распаўсюджванне ў асяроддзі рускай інтэлігэнцыі напрыканцы 19 – у пачатку 20 ст. Менавіта “рускія” харугвы, на іх думку з’явілася той сілай, што аказала вырашальны ўплыў на ход Грунвальдской бітвы. У пасляваенны перыяд пазіцыя даследчыкаў, фактычна, не змянілася і яны, дадаўшы класавы падыход, успрынялі ўсе асноўныя палажэнні дарэвалюцыйнай гісторыяграфіі.

Польскія гісторыкі таксама разглядалі войны з Ордэнам, як барацьбу за выжыванне славянаў, але прыярытэту гэтай барацьбе аддавалі Польшчы. На іх думку, асноўныя заслугі ў перамозе над крыжакамі належалі палякам і ваенному генералу Ягайлы альбо Вітаўту, якія адыйшли ад стратэгіі рэйдавых войнаў і паступовага захопу варожых земляў, узніяўшы ваеннае мастацтва на новы, якасна вышэйшы ўзровень. Грунвальдская бітва як польскімі, так і расейскімі гісторыкамі разглядалася ў якасці пераломнага моманту, пасля якога лёс Ордэна быў вырашаны і яго канчатковое знішчэнне стала непазбежным і заставалася толькі справай часу. У німецкай гісторычнай літаратуре таксама высока адзначаецца вайсковае мастацтва саюзнікаў. Яшчэ Ойлер пісаў, што дзеянні саюзных войскаў “здзіўляюць сваёй планавасцю”, што ў іх ясна выступае прыярытэтная думка – “ударыць аб’яднанымі сіламі на сэрца Ордэна, на Мальбарк”³⁴. У той жа час, разглядаючы

²⁸ Das Soldbuch des Deutschen Ordens 1410-1411. Köln-Wien, 1988.

²⁹ Коялович М.О. Грунвальденская битва 1410 года. Санкт-Петербург, 1885.

³⁰ Барбашев А. Танненбергская битва // Журнал Министерства народного просвещения. 1887. № 12. С. 256-287.

³¹ Гейсман П.А. Польско-литовско-русский поход в Восточную Пруссию. Киев, 1910.

³² Жюгжда Ю.И. Борьба литовского народа с немецкими рыцарями в 12-15 веках. С. 23-45; Зутис Я. Грунвальд-юнец могущества Тевтонского ордена. С. 12-21; Лапин Н. Турчинский А. Грунвальдская битва. Москва, 1939; Пичета В.И. Вековая борьба польского народа с немецкими захватчиками // Исторический журнал. 1941. № 9. С. 25-39.

³³ Пашута В., Ючас М. 550-летие Грунвальдской битвы // Военно-исторический журнал. 1960. №. 9. С. 87-98.

³⁴ Kolankowski L. Polska Jagiellonów. Lwów, 1936. S. 39.

Грунвальдскую бітву як катастрофу, немцы не звязваюць з ёй пазнейшы ўпадак Ордэна, а шукаюць яго прычыны ва ўнутраных цяжкасцях дзяржавы крыжакоў³⁵.

У апошня дзесяцігоддзі назіраецца адыход у польскай гісторыографіі ад адназначна негатыўнай ацэнкі дзеянасці Тэўтонскага ордэну, пра што сведчаць сучасныя Ордэнскія чытанні ў Торуні, а таксама работы М.Біскупа, А.Надольскага, А.Новакоўскага і інш. Здаецца мэтазгодным па-новому разглядзець адносіны паміж ВКЛ, Польшчай і Тэўтонскім ордэнам таксама ў айчыннай гісторычнай літаратуры, паспрабаваць адысці ад прадузятых адносінаў да духоўна-рыцарской карпарацыі і зрабіць першы крок да аб'ектуў наасці ў яе вывучэнні.

Непасрэдныя прычыны канфлікту 1409-1411 г.

Ян Длугаш адзначыў, што ўжо ў 1408 г. рэзка вырасла напружанне ў адносінах паміж Тэўтонскім ордэнам з аднаго боку і Польшчай і Літвой з другога³⁶. Вялікая вайна “вітала ў паветры”. Стаяўшы ў 1407 г. вялікім магістром, Ульрыхфон Юнгінген, відаць, імкнуўся раз і назаўсёды паставіць крапку ў зацягнуўшымся амаль на два стагоддзі літоўска-ордэнскім канфлікце. З 1408 г. крыжакі фактычна пачалі падрыхтоўку да ваеных дзеянняў: умацоўвалі памежныя замкі ў Хельмскай зямлі; у Мальбарку была значна павялічана вытворчасць агнястрэльнай зброі; праводзілася разведка польскіх памежных тэрыторый³⁷. Аб пераносе асноўнай увагі Ордэна на літоўска-польскі фронт красамоўна сведчыць перадача шведскаму каралю Эрыку вострава Готланда і спыненне вайсковых дзеянняў на Балтыйскім моры³⁸. Урэгулюванне адносінаў на поўначы забяспечвала Ульрыху фон Юнгінгену быспеку тылоў для канцэнтравання і выкарыстання вайсковага патэнцыялу на літоўска-польскіх межах.

Літоўскі бок таксама прытрымліваўся поглядаў, згодна якіх жамойцкае пытанне павінна быць вырашана пры дапамозе зброі. Паўстаўшая ў траўні 1409 г. Жамойць, была маланкава вызвалена войскамі Вітаўта ад крыжакоў³⁹. Г.Лаўмянскі, спасылаючыся на хроніку Пасільге, прыйшоў да высновы, што паўстанне было арганізавана непасрэдна вялікім князем літоўскім⁴⁰.

Дзеянні, запланаваныя і падрыхтаваныя Вітаўтам з мэтай вяртання сваёй улады над Жамойцю, праводзіліся ў парушэнні Рацёнжскай дамовы 1404 г. Аднак крыжакі не спышаліся з контрмерамі. Яны зрабілі наступную спробу ізаляваць польскі бок ад умяшальніцтва ў літоўска-ордэнскім канфлікце. З мэтай высвітлення пазіцыі Польшчы ў адносінах да магчымага пачатку Ордэнам вайсковай аперацыі супраць Літвы вялікі магістр накіраваў да Ягайллы пасольства, якое заяўляла, што

³⁵ Bookmann H. Zakon Kryžacki. Warszawa, 1998. S. 211.

³⁶ Длугаш Ян. Грюнвальдская битва. Москва-Ленінград, 1962. С. 44-45.

³⁷ Biskup M. Grunwaldzka bitwa. S. 30.

³⁸ Тамсама. S. 30.

³⁹ Lowmiański H. Prusy-Litwa-Krzyżacy. Warszawa. 1989. S. 217.

⁴⁰ Тамсама. S. 217.

магістр гатовы захоўваць паміж Польшчай і Ордэнам мірную дамову, заключаную каралём Казімірам (Калішскі мір)⁴¹. Аднак гэта спроба аказалася няўдалай.

Пасля збору агульнапольскага сейму ў Ленчыцы 17 ліпеня для выпрацоўкі адказу вялікаму магістру, Ягайла разаслаў скарті на крыжакоў каталіцкім каралем Еўропы. Тэкст аднойз такіх скаргаў, датаванай днём святога Лаўрэнція (10 жніўня), г.зн. да пачатку вайсковых дзеянняў, цалкам прыведзены ў Длугаша⁴². Ягайла ставіў пад сумненне не толькі права Тэўтонскага ордэна на хрышчэнне Жамойці і Літвы, але і права на самое ягонае існаванне, матывуя гэта tym, што крыжакіне толькі не кіруюцца грамадзянскімі законамі і царкоўнымі пастановамі, але і не адпавядаюць болей свайму прызначэнню ў якасці місіянерскай арганізацыі Ордэн харкатаўцы заўся польскім каралём, як пагроза “усім дзяржавам і ўладанням”. Захопы замкаў Дрэздэнка і Сантока ацэніваліся як парушэнне правоў Польскай кароны. Ягайла прасіў не дапамагаць крыжакам дыпламатычна альбо людзьмі.

Са зместу дадзенага дакумента відавочна, што ў Польшчы вайна з Ордэнам лічылася непазбежнай. Адыши ў мінулае спробы карала вyrашыць спрэчныя пытанні мірным шляхам. Польскае пасольства, узначенанае гнезненскім арцыбіскупам Мікалаем Куроўскім заяўляла ў Мальбарку, што калі магістр пойдзе вайной на Літву, Ягайла нападзе на Прусію, бо мае сенёрыяльныя абавязкі ў адносінах да Вітаўта⁴³.

Антаганізм паміж Польшчай і Літвой з аднаго боку і Тэўтонскім ордэнам з другога дасягнуў сваёй крытычнай кропкі. Беспаспяховыя спробы крыжакоў разарваць польска-літоўскую ўнію, усё болей вострыя супярэчнасці паміж ордэнскімі, польскімі і літоўскімі палітычнымі амбіцыямі, абранне вялікім магістрам ваяўнічага Ульрыха фон Юнгінгена непазбежна вялі да ўзброенага сутыкнення. Захоп Вітаўтам Жамойці і афіцыйная падтрымка літоўскага князя польскімі феадаламі сталі непасрэднымі прычынамі вайсковага канфлікту.

Фармальная вайну распачалі крыжакі. Сказаўшы, што “лепш атакаваць галаву, чым іншыя органы”, вялікі магістр накіраваў да Ягайлы ў Карочын ліст аб разрыве міра. Пасланне было атрымана польскім каралём 14 жніўня 1409 г.⁴⁴ Вялікая вайна пачалася.

Баява і дыпламатычная барацьба на ўрадзе Грунвальдской бітвы

Пасля абвяшчэння вайны, крыжакі рушылі ў польскія землі. Длугаш датуе пачатак уварвання 14 жніўня 1409 г.⁴⁵, Пасільге згадвае 16 жніўня⁴⁶. Добжынськая зямля хутка апынулася ў руках Ордэна. Наступным крокам стаў захоп выдатна-

⁴¹ Длугош Ян. Грунвальдская битва. С. 46.

⁴² Тамсама. С. 52-54.

⁴³ Тамсама. С. 48.

⁴⁴ Тамсама. С. 49.

⁴⁵ Тамсама. С. 49.

⁴⁶ Possilge J. Chronik des Landes Preussen // Scriptores rerum Prussicarum. B. 3. Leipzig, 1866. S. 301.

ўмацаванага замка Быдгашч, што адкрывала крыжакам шлях да Вялікай Польшчы⁴⁷. Рыцары Ордэна кіраваліся традыцыйнай тактыкай ўсіх тагачасных армій: захоп плацдарму, замацаванне на ім, стварэнне ваеннаі і прадуктовай базы з далейшым пераносам усіх вайсковых дзеянняў на варожую тэрыторыю.

Ягайла, у сваю чаргу, абвясціў мабілізацыю. Адначасова ён, як паведамляе Длугаш, неаднаразова накіроўваў ганцоў да Вітаўта з просьбамі і аказання вайсковай падтрымкі. 15 верасня вайсковыя атрады з Кракаўскай, Сандамірскай, Люблінскай земляў, а таксама з Падолля і Русі былі сабраны ў Вельбажы, адкуль рушылі на Быдгашч. Нягледзячы на тое, што ВКЛ так і не аказала дапамогі войскамі, Ягайла захапіў замак пасля восьмідзённай аблогі. Вяртанне польскім бокам Быдгашчы мела вялікае ваеннае значэнне, так як перашкаджала ажыццяўленню стратэгічных планаў Ордэна, пазбаўляючи апошняга базы для рэйдаў на тэрыторыю Вялікай Польшчы.

Першы этап вайсковых дзеянняў быў завершаны з-за ўмяшальніцтва Вацлава Люксембурга, які прапанаваў разглядзець сваю асобу як траецкага арбітра. Абодва бакі згадзіліся на траецкі суд. Рашэнне павінна было быць абвешчана 9 лютага 1410 г. у Празе. Паміж крыжакамі і Ягайлам было ўсталявана перамір'е да 24 чэрвеня 1410 г.

Перамір'е ўспрымалася абодвумя бакамі як тактычны ход. Крыжакі, відаць, спадзяваліся на вырашэнне Вацлавам Люксембургам пытання на іхнюю карысць. Ягайла ставіў перад сабой задачу аб'яднанца з войскамі Вітаўта. Пра гэта красамоўна сведчыць той факт, што, усталяваўшы перамір'е ў каstryчніку, ужо ў лістападзе Ягайла накіроўваеца ў ВКЛ на перамовы з Вітаўтам, дзе яны на сакрэтнай нарадзе ў Бярэсці (30.XI) вызначаюць ход будучай вайны з Тэўтонскім ордэнам. Без сумнення планавалася непасрэднае ўварванне ў Прусію. У Длугаша чытаем наступнае: “На дапамогу сабе ў будучай вайне яны прыцягваюць нават татарскага хана (Джэлаль Ад Дзіна) з татарскім племенем, які Аляксандр, князь літоўскі, прывёў у Бярэсце. Тут жа яны акрэслі дзень і месца, дзе польскія і літоўскія войскі злучацца і якім спосабам пярайдуць Віслу”⁴⁸.

Траецкае рашэнне, абвешчанае Вацлавам Люксембургам, не ліквідавала супярэчнасці паміж Ордэнам і польска-літоўскім бокам. Тэкст рашэння быў згублены ўжо ў 1412 г. і, на думку польскага гісторыка Кучынскага, не выпадкова⁴⁹. Длугаш перадае змест толькі двух артыкулаў траецкага прысуду: “Сам кароль рымлян Венцаслаў <...> вызначае, што зямля Добжыньская, захопленая крыжакамі, належыць да перадачы з усімі замкамі і ўладаннямі ў ягоныя ж (Венцаслава) рукі; а ён, валодаючы ёю, павінен на працягу года абдумаць і, абдумаўшы, вырашыць, каму павінна належыць права валодання гэтай зямлёй”. Таксама непрымальнym быў артыкул пра тое, што Польскія каралеўства больш ніколі не павінна

⁴⁷ Длугош Ян. Грюнвальдская бітва. С. 49.

⁴⁸ Тамсама. С. 50-57.

⁴⁹ Тамсама. С. 199.

абіраць сабе караля з Літвы альбо з усходніх краінаў, але толькі аднаго з заходніх гаспадароў⁵⁰. Іншыя крънцы паведамляюць, што кожны з бакоў захоўваў за сабой права на ўладанні, якія належалі яму да вайны, што нельга карыстацца дапамогай няверных і дапамагаць ім супраць другога боку. Хроніка Пасільге дадае яшчэ пункты, якія датычацца замка Дрэздэнка і ўжывання Памор'я ў тытуле польскага караля. Ордэн павінен быў вярнуць Добжыньскую зямлю, але Польшча назаўсёды пазбаўлялася права на Жамойць⁵¹.

Хаця сапраўдны змест рашэння ўстанавіць немагчыма, відавочна, што ніводзін з вышэй дадзеных варыянтаў не мог задаволіць польска-літоўскі бок. Працяг вайны здаваўся непазбежным, таму абодва супраціўнікі, карыстаючыся перамір'ем, не спынялі падрыхтоўку да вайсковых дзеянняў.

І кръжакі, і Карона вялі перамовы з Венгрыяй. Спрабуючы знішчыць таемнае пагадненне аб нападзے на Польшчу ў выпадку вайны апошній з Ордэнам, якое было ўсталявана паміж Жыгімонтам і Ульрыхам фон Юнгінгенам у 1409 г., польска-літоўскае пасольства на чале з Вітаутам сустрэлася ў Кежмарку (Славакія) з каралём⁵². На спатканні Жыгімонт Люксембург заявіў вялікаму князю, што яму “нельга будзе захаваць умовы міру, калі кръжакі падвергнуцца нападу”. Высветліўшы стаўленне Венгрыі, Ягайла сфарміраваў аддзел з рыцараў Бежской зямлі, які ўзначаліў Ян з Шчакочына. Атрад павінен быў абараніць Польшчу з паўднёвага боку ад верагоднага нападу венгерскіх войскаў подчас прускага паходу. Забяспечыўшы тылы, Ягайла абавязаў усеагульную мабілізацыю. Акрамя гэтага для вайны была праведзена вярбоўка наёмнікаў, якія пачыналі адыгрываць усё больш значную ролю ў еўрапейскіх арміях з канца 14 ст. Актыўна вялася прапаганда, наступствам якой стаў пераход польскіхрыцараў, якія знаходзіліся на службе ў венгерскага караля, на бок Польскай кароны, у т.л. такіх знакамітых як Януш Бжозагаловы і Завіша Чарны.

Заканчэнне перамір'я паклала пачатак новым сутычкам, але ўварванне на тэрыторыю Ордэна адбылося некалькі пазней. 1 ліпеня 1410 г. войскі Польшчы, ВКЛ, мазавецкіх князёў Януша і Земавіта, а таксама найміты з Чехіі, сабраўшыся каля Казеніцаў, началі перапраўляцца праз Віслу па пантонным мосце. Пераправа заняла трох дні⁵³. Рух саюзных войскаў у глыбіню тэрыторыяў праціўніка суправаджаўся баявымі вылазкамі і асобных атрадаў, якія прыводзілі да сутыкненняў з залогамі прускіх замкаў. Так, атрад Януша Бжозагаловага, заманіўшы кръжакоў са Свецэ ў засаду, разбіў іх, паланіўшы пры гэтым пяць братоў Ордэна. Аднак не заўсёды такія вылазкі праходзілі паспяхова. 13 ліпеня калішскі ваявода Мацей з Вонсаша ўварваўся ў Памеранію з мэтай рабавання, але быў разбіты фогтам Новай Маркі Міхаэлем Кухмайстарам⁵⁴.

⁵⁰ Тамсама. С. 60..

⁵¹ Possilge J. Chronik des Landes Preussen. S. 305.

⁵² Длугош Ян. Грюнвальдская бітва. С. 61.

⁵³ Тамсама. С. 61-71.

⁵⁴ Тамсама. С. 84-85.

Варта заўважыць, што крайняя жорсткасць з'яўлялася неад'емнай часткай вайсковых дзеянняў таго часу. Польска-літоўскія войскі не былі выключэннем і мала адрозніваліся ў гэтым плане ад крыжакоў. Захопленыя населенныя пункты рабаваліся, мужчынаў часта забівалі, а жанчынаў гвалцілі. Напрыклад, у Длугаша чытаем, што “ліцвіны і татары спусташалі гэту вобласць, як варожую, з варварскай жорсткасцю, забіваючы не толькі дарослыя, але і юнакоў і нават немаўлятак, якія плакалі ў кальцох. Іншых разам з маткамі яны прымусова зводзілі ў палон, у свае намёты, як ворагаў і іншаземцаў, хаця жыхары гэтай вобласці былі людзьмі польскага племя і мовы. Маці толькі што забітых немаўлятак прыходзілі да каралеўскага намёту з распушчанымі валасамі і з гучным лямантам аплаквалі забойства сваіх дзяцей”⁵⁵. Пры апісанні захопу Дамброўна ён піша наступнае: “Тут не рабілі анікай павагі да ўзросту, нікакай літасці да яго, бо палякі следавалі тут не столькі праву вайны, колькі, сумуючы аб Добжыньскай зямлі, выпаленай ворагамі, вылівалі сваю няневісць да крыжакоў”⁵⁶.

Рухаючыся такім чынам у накірунку Мальбарку, саюзнікі 10 ліпеня дасягнулі возера Рубакава, дзе адбылася таемная нарада. На час паходу была абрана вайсковая рада з восьмі чалавек. У яе склад увайшлі вялікі князь літоўскі Вітаўт, кракаўскі кашталян Крысцін з Вострава, кракаўскі ваявода Ян з Тарнава, познаньскі ваявода Седзівой з Астрарога, падканцлер Мікалай Тромба, маршалак каралеўства Збігнеў з Бжэзя і кракаўскі падкаморнік Пётр Шафранец з Пескавай скалы. Таксама былі запрошаны два праваднікі – Траян з Краснастава і Ян Грунвальд з Парчава.

У той жа час, як відаць, было вырашана пытанне пра далейшы рух войскай. На шляху саюзнікаў за ракой Дрвенцай Ульрых фон Юнгінген размясціў сваю армію. Абодва берагі ў месцы верагоднай пераправы польска-літоўскіх сілаў былі ўмацаваны востраколамі⁵⁷. Разлік вялікага магістра быў просты і відавочны. Калі б Ягайла з Вітаўтам паспрабавалі фарсіраваць Дрвенцу, крыжакі мелі нашмат зручнейшую пазіцыю для бою. Аднак саюзнікі такую спробу не здзейснілі. Замест гэтага на світанку 11 ліпеня польска-літоўская армія павярнула назад⁵⁸. Абышоўшы Дрвенцу ля вытокаў, саюзнае войска дасягнула 13 ліпеня г. Дамброўна, якое захопіла і спаліла⁵⁹. Крыжакі ў гэты час рухаліся паралельна саюзным войскам па супрацьлеглым беразе ракі. Праціўнікі сустрэліся на світанку 15 ліпеня на полі паблізу селішча Людзвікава, Таненберг і Грунфельд⁶⁰. У трохкутніку гэтих вёсак і адбылася адна з найбуйнейшых бітваў сярэднявечча.

⁵⁵ Тамсама. С. 73.

⁵⁶ Тамсама. С. 84.

⁵⁷ Тамсама. С. 75-76.

⁵⁸ Тамсама. С. 79.

⁵⁹ Тамсама. С. 83-84.

⁶⁰ Як выясветліў Мар’ян Бікуп, назва вёскі Грунфельд была перайначана каралеўскімі пісцамі Ягайлы ў Грунвальд (Biskup M. Pod Grünwaldem czy Grünfeldem? (o nazwie miejsca bitwy z 1410 roku // Przegląd Historyczny. 1991. R. 99. S. 99-101).

Вайсковы патэнцыял бакоў

Асноўную ролю ў еўрапейскіх арміях пачатку 15 ст. працягвала адыгрываць, як і на працягу ўсяго сярэднявечча, рыцарская кавалерыя, хаця гэты час належала да апошніх дзесяцігоддзяў яе панавання на палях бітваў. У тых часы гаварылі, што “сто конных варта тысячы пешых вояў”⁶¹. Так, нават праз паўтары стагоддзі пасля Грунвалда ў войску ВКЛ, згодна попісу 1567 г., на 14 955 вершнікаў прыпадала ўсяго 1512 драбаў, а па статуту віленскага сойму 1528 г. пяхота ў літоўскім войску не значылася наогул⁶². На думку німецкага гісторыка Вайца, зусім без пяхоты ніколі не абыходзіліся, але яна звычайна выкарыстоўвалася толькі пры абароне края, альбо ў такой вайне, на якую заклікалі ўсіх, хто мог трывамаць зброю. У паходах яна ўдзельнічала толькі ў выглядзе выключэння⁶³. Ганс Дэльбрук лічыць, што функцыі пяхоты як у стралковым і змешаным боі, так і ў пасіўнай абароне, абмяжоўваліся рамкамі дапаможнага роду войскаў. Пры гэтым ён адзначае толькі два прыклады (да з'яўлення гусітаў і швейцарскай пяхоты), калі нерыцарская пяхота атакавала рыцараў: бітва пры Куртре ў 1302 г., дзе фланандскія гарады перамаглі французаў, і бітва пры Банакбурне ў 1314 г., дзе шатландцы атрымалі перамогу над Эдвардам II⁶⁴.

У Польшчы пачатку 15 ст. вайсковая павіннасць распаўсюджвалася на ўсіх землеўладальнікаў і мяшчанаў, а таксама на войтаў і солтысаў⁶⁵. Пря вайсковую павіннасць у Літве мы маем магчымасць даведацца з прывілею Ягайлы феадалам ВКЛ каталіцкага веравызнання. Дакумент паведамляе, што “згодна старажытнаму звычаю вайсковы паход застаецца абавязкам, які здзяйсняецца асабістым коштам. У тым жа выпадку, калі прыйдзеца пераследваць ворагаў нашых, якія б ўцякалі з нашай літоўскай зямлі, то для гэтага тыпу пераследу, якое па старажытнаму народнаму звычаю завецца пагоняй, абавязующа накроўвацца не толькі рыцары, але і кожны мужчына, якога б ён не быў паходжання ці стану, толькі б ён быў здольны насіць зброю”⁶⁶.

Без сумнення, літоўская харугвы пад Грунвалдам складаліся выключна з конных рыцараў, што выцікала з таго прывілею. Тое ж самае магчыма сказаць і пра польскую армію. Нягледзячы на тое, што мяшчане неслі вайсковую службу, у вайсковых выпраўах яны, як правіла, не ўдзельнічалі. Такое становішча было хакартэрным для ўсёй сярэднявечнай Еўропы⁶⁷. Згодна паведамленню аднаго відавочцы, у сярэдзіне 16 ст. маскоўскі цар не браў на вайну ні сялянаў, ні гандляроў,

⁶¹ Дельбрюк Ганс. История военного искусства... С. 165.

⁶² Сагановіч Г. Войска Вялікага княства Літоўскага ў XVI-XVII ст.ст. Мінск. 1994. С. 65.

⁶³ Дельбрюк Ганс. История военного искусства... С. 150.

⁶⁴ Тамсама. С. 165.

⁶⁵ Biskup M. Grunwaldzka bitwa. S. 55.

⁶⁶ Грамота польского короля Ягайло о привилегиях феодалам за переход в католическую веру // Хрестоматия по истории Белоруссии. Минск, 1997. С. 23-25.

⁶⁷ Тараторин В. История боевого фехтования. Минск, 1998. С. 248-249.

а Філіп VI у 1347 г. заявіў, па словах Фуассара, што ў будучыні ён будзе вадзіць з сабой у бой толькі шляхту. Мяшчане з'яўляюцца праста баластам, які растае і знікае ў рукапашным бою, нібыта снег на сонцы. Магчыма карыстацца толькі іхнімі стралкамі ды золатам, каб аплочваць выдаfkі, а іх саміх лепш пакідаць дома. Няхай сцерагуць сваіх жонак і дзяцей і вядуць свае інтарэсы, для ваенай жа справы пасуе толькі шляхта, якая вывучыла яе і атрымала адпаведнае выхаванне з дзіцячых гадоў⁶⁸. Сярэднявечнае єўрапейскае грамадства строга падпариадкоўвалася формулe: “Народ павінен працаваць, рыцары – ваяваць, святары – маліцца”⁶⁹.

Аднак некаторыя польскія гісторыкі лічаць, што сяляне прымалі ў бітве актыўны ўдзел⁷⁰. Па падліках Кучынскага іхняя лічба ў арміі саюзнікаў магла складаць больш 1/3 ад агульной колькасці войскаў, а разам з мяшчанамі і палацовай чэляддзю дасягала нават паловы ўдзельнікаў паходу⁷¹. На наш погляд, з такімі высновамі нельга пагадзіцца. Прымночы да ўвагі, што вайсковыя дзеянні вяліся на тэрыторыі Ордэна, аўтар схілецца да думкі, выказанай яшчэ Күётам, згодна якой у Грунвальдской бітве баявы ўдзел прымала толькі конная шляхта⁷².

Крыжацкая конніца складалася з рыцараў Ордэна, гасцей з розных краінаў Еўропы і значнай колькасці наймітаў⁷³. Акрамя кавалерыі, якая складала асноўную баявую моц крыжацкага войска, у вайсковых дзеяннях 1410 г. прымала ўдзел таксама пяхота. У гарадах з рамеснікаў складаліся атрады па 10 чалавек у кожным. Некалькі такіх дзесяткаў складалі больш буйныя тактычныя адзінкі – майгі, якімі камандаўалі прызначаемыя капитаны. Такая прысутнасць мяшчанаў была хутчэй выключчэннем, чым правілам. Толькі крайне цяжкае стано віша, якое патрабавала максімальнай мабілізацыі ўсіх сіл Ордэна, прымусіла магістра вывесці ў поле ўзброеных рамеснікаў. У 1417 г. эльблонгскі храніст занатаваў, што ў бітве пад Грунвальдам загінула 550 мяшчанаў з гэтага горада. Адбылося гэта, па яго словам, што “гаспадар вялікі магістр даслаў поўны заклапочанасці ліст, у якім загадаў кожнаму, хто тут жыве, прыгатавацца і рушыць на вайну ў імя любvi, добра і гонару”. Яны ж, “роўна як старыя, так і маладыя не маглі таму супярэчыць”⁷⁴. Наяўнасць пяхоты ў войсках Ордэна сведчыць пра якасную перавагу польска-літоўскага войска, таму што ні адзін з сярэднявечных відаў войска не мог парадзіцца з рыцарамі, і кожнаму з іх пагражала непазбежная гібелль у выпадку сутыкнення з рыцарамі пры роўных і нармальных умовах⁷⁵.

⁶⁸ Дельбрюк Ганс. История военного искусства... С. 281.

⁶⁹ Тамсама. С. 155.

⁷⁰ Kuczyński S. Wielka Wojna z Zakonem Krzyżackim w latach 1409-1411. S. 243-244; Biskup M. Grunwaldzka bitwa. S. 54-55.

⁷¹ Kuczyński S. Wielka Wojna z Zakonem Krzyżackim w latach 1409-1411. S. 243.

⁷² Kujot S. Rok 1410. S. 87.

⁷³ Das Soldbuch des Deutchen Ordens 1410-1411. Köln-Wien, 1988.

⁷⁴ Zapiska z roku 1417 z Kroniki miasta Elbląga // Grunwald. 550 lat chwały. Warszawa, 1960. S. 66.

⁷⁵ Дельбрюк Ганс. История военного искусства... С. 164.

Узбраенне і арганізацыя абодвухвойскаў былі падобныя і адпавядалі вайскоўым еўрапейскім стандартам таго часу. Найменшай вайсковай адзінкай з'яўлялася “кап’ё”, якое складалася, на думку даследчыкаў, па меншай меры з двух ваяроў – рыцара і ягона газброяносца. Аднак звычайна акрамя іх у склад такога аддзелу ўваходзілі адзін ці некалькі стралкоў⁷⁶. Пад паніццем “кап’ё” мог разумецца толькі адзін рыцар, узброены дзідай, аб чым сведчыць спасылка Сперальскага на манускрыпт, які захоўваецца ў Галоўным архіве старажытных актаў у Варшаве. Згодна гэтыму рукапісу, гаспадар Пётр Арон абавязаўся актам ад 29 чэрвеня аказаць дапамогу Казіміру Ягайлавічу, а менавіта, выставіць “400 копій, гэтак знана 400 узброеных дзідам і вершнікаў” (*quadrinuenta hastas seu quadringtonos in hastis equites armatos*)⁷⁷. Рыцар, узброены доўгай дзідай і закаваны ў сталёвую бранню, з'яўляўся асноўнай ударнай сілай і камандзірам кап’я. Броняносец і стралок адыхравалі ў бою другарадную ролю⁷⁸.

Коп’і аб’ядноўваліся ў больш буйныя атрады, якія мелі свой сцяг і зваліся харугвамі. Харугвы строіліся ў баявыя парадкі ў выглядзе шэрагу альбо стваралі клін⁷⁹. Уся кавалерыя магла складаць адзін ці некалькі такіх клінаў у залежнасці ад яе колькасці, шырыні поля бою і шэрагу іншых чыннікаў.

У крыжакоў коп’і складаліся з трохвояй і чатырох коняў. Польскія і літоўскія коп’і маглі ўключаць розную колькасць жаўнеру і коняў, што вызначалася, перш за ўсё, заможнасцю рыцара⁸⁰. Узбраенне абодвух войскаў амаль не адрознівалася адно ад другога, хаця ў гісторычнай літаратуры распаўсюджаны погляд пра “лягчэйшае” узбраенне літоўскіх харугваў у параўнанні з атрадамі польскага рыцарства і крыжакамі⁸¹. У той жа час даследаванне А.Кірпічнікаў адвяргае думку замежных гісторыкаў і паказвае, што рускае і літоўскае ўзбраенне і метады вядзення бою развіваліся згодна агульнаеўрапейскім традыцыям⁸². Пра гэта таксама сведчаць археалагічныя знаходкі зброі і вайсковай амуніцыі. Напрыклад, у Ноўгародзе, Пераяслаўлі-Разанскім і некаторых літоўскіх магільніках знайдзены толькі аднатаўпныя вузкалісныя наканечнікі дзідаў, забяспечаныя масіўнай утулкай з слабавыражанай шэйкай, прызначаныя для моцнага бранебойнага ўдару г.зн. для паражэння закаванага ў латы вершніка⁸³.

Цікавыя звесткі аб узбраенніх часоў захоўваюцца ў літаратурных помніках сярэднявечча. “Слова пра паход Ігараўы” называе “літоўскія мячы”, “суліцы ляц-

⁷⁶ Кирпичников А.Н. Военное дело на Руси в 13-15 вв. Ленинград, 1976. С. 13.

⁷⁷ Spieralski Z. Czy koniec sporów o Grunwald? S. 100.

⁷⁸ Biskup M. Wojna Trzynastoletnia i powrót Polski nad Bałtyk w 15 wieku. Kraków, 1990. S. 23.

⁷⁹ Рыбаков Б.А. Боевые порядки русских войск в XI - XII вв. // Ученые записки Московского обл. пед. ин - та. Москва, 1954. Т. 27. С. 72-90.

⁸⁰ Kuczyński S. Wielka Wojna z Zakonem Krzyżackim w latach 1409-1411. S. 244-245.

⁸¹ Kuczyński S. Wielka Wojna z Zakonem Krzyżackim w latach 1409-1411. S. 244-246; Biskup M. Grunwaldzka bitwa. S. 50; Греков И.П., Шахмагонов Ф.Ф. Русские земли в 13-15 вв. Москва, 1988. С. 234.

⁸² Кирпичников А.Н. Военное дело на Руси в 13-15 вв. С. 3-18.

⁸³ Тамсама. С. 30.

кія”, а дружыну галіцкага князя Асмамысла заве “палкамі жалезнымі”⁸⁴. У “Задоншчыне” літоўскія мячы, німецкія суліцы, фразскія дзіды, маскоўскія шыльды супрацьстаяць татарскім шаблям, даспехам чэркаскім і шлемам⁸⁵. Варта заўважыць, што суліцы ўзгадваюцца як запазычаная ў палякаў (ляхай) і немцаў зброя, у той час як менавіта паведамленне Длугаша пра вялікую іх колькасць у літоўскіх вояў⁸⁶ выклікала меркаванне ў некаторых замежных даследчыкаў аб іхнім горшым, чым у польскіх і німецкіх рыцараў узбраені⁸⁷. Аднак той жа Ян Длугаш піша, што суліцы меліся ў вялікай колькасці і ў немцаў. З дадзенага ім апісання бітвы выцякае, што яны шырока выкарыстоўваліся як крыжакамі, так і палякамі⁸⁸.

Адносна невялікай колькасці татараў, якія ўдзельнічалі ў бітве (Длугаш называе лічбу 300 вершнікаў), можна сцвярджаць, што Джэлаль ад Дзін меў толькі адборныя прафесійныя войскі, касцяк якіх складала ўсё тая ж цяжкая кавалерыя. Цяжкаўзброены вершнік быў экіпіраваны шлемам, панцырам, выгатаваным з металу альбо цвёрдай скury, наплечнікамі, наручамі і поножамі, а таксама шчытом. Для паражэння праціўніка на дальніх дыстанцыях ён выкарыстоўваў лук, а для бліжняга бою – дзіду ці “пальму”, меч, палаш альбо шаблю, а таксама баявую сякеру ці булаву. Тулава каня было абаронена бранёй⁸⁹. Як мы бачым, узбраенне і структурная арганізацыя войскаў не мелі істотных адрозненняў.

І крыжакі, і іх праціўнік мелі артылерыю. Кароткія гладкастволыя гарматы, адлітыя з бронзы, стралілі каменнымі ядрамі і называліся бамбардамі. Яны зарахаліся спераду. Іх вялікая вага рабіла цяжкай перавозку. Бамбарды выкарыстоўваліся для ламання мураў з невялікай адлегласці. Для абстрэлу ворага ў полі служылі гарматы меншага памеру, якія зваліся гуфніцамі. Гуфніцы перавозіліся на двухколавых лафетах. Іншы тып артылерыі малога калібру складалі тарасніцы, якія стралілі ў адрозненні ад іншых гарматаў свінцовымі ядрамі, і выкарыстоўваліся для абароны крэпасцяў, а таксама ў палявых бітвах. Артылерый выкарыстоўваўся порах, які складаўся з серы, салетры і дравеснага вуглю⁹⁰.

Адсутнасць дакладных і вартых даверу дадзеных пра колькасць войскаў у крэпасціх прывяла да розных ацэнак: ад 11 тыс. да 83 тыс. чалавек з боку Ордэна і ад 163 тыс. да 165 тыс. вояў з польска-літоўскага боку⁹¹. Згодна сведчанню Яна Длугаша, у бітве ўдзельнічала 50 польскіх (разам з наёмнікамі) і 40 літоўскіх (уک-

⁸⁴ Слово о полку Игоревом. Москва, 1985. С. 41-44.

⁸⁵ Кирпичников А.Н. Военное дело на Руси в 13-15 вв. С. 18.

⁸⁶ Длугаш Ян. Грюнвальдская битва. С. 107.

⁸⁷ Biskup M. Grunwaldzka bitwa. S. 60.

⁸⁸ Длугаш Ян. Грюнвальдская битва. С. 107.

⁸⁹ Панченко Г.К. История боевых искусств. В 4 т. Т. 2. Москва, 1996. С.154-166; Тараторин В. История боевого фехтования. Минск, 1998. С. 241.

⁹⁰ Biskup M. Grunwaldzka bitwa. S. 23-24.

⁹¹ Гагуа Р. О тактическом ходе сражения при Грюнвальде // Свежий ветер. Сборник научных работ студентов Гродненского государственного университета им. Янки Купалы. Гродно, 1999. С. 93 – 95.

лючаючы татараў) харугваў супраць 51, выстаўленай крыжакамі⁹². У іншай сваёй працы – “Banderia Pruthenorum” – Длугаш прыводзіць звесткі пра склад некаторых ордэнскіх харугваў: рэйнскай – 60, мішненскай – 80, першай гданьскай – 100, другой гданьскай – 70, торуньскай – 80, біскупа вармінскага – 100 і болей і гнеўскай – 80 коп’яў⁹³. Разам – 570 коп’яў альбо 1710 вояў. 7 пералічаных харугваў маглі складаць прыкладна 13-14 % ад войска крыжакоў, якое такім чынам магло налічваць да 12 500 ваяроў. На тое, што крыжакі наўрадці маглі выставіць большую лічбу жаўнераў, паказвае таксама заселенасць Пруссіі, якая на 1410 г. акрэсліваецца ў 480-500 тыс. жыхароў⁹⁴. Да шляхты прынята адносіць каля 8 %⁹⁵, што для Пруссіі складала 40 тыс. З іх прыкладна палова прыпадае на жанчын, г. зн. мужчынскае насельніцтва разам з дзецьмі і старымі, няздольнымі да вайсковой службы не павінна было перабольшваць 20 тыс. Да прыблізна такіх самых высноваў прыйшло ў Ф. Бенінгховен, які вызначыў лічбу ваеннаабавязаных у 12 961 чалавек, з якіх у поле маглі выходзіць 9735 ваяроў⁹⁶. Але наваттакая колькасць была б максімальным высілкам Ордэна, які ніколі раней не збіраў столькі жаўнераў ні ў паход, ні на бітву. У 1284-1385 г. максімальная колькасць рыцараў, якія ўдзельнічалі ў буйнейшых акцыях супраць Літвы, не перабольшвала 5-6 тыс., у той час, як у рэйдах звычайна прымалі ўдзел ад 300 да 600 вершнікаў⁹⁷.

Полышча і ВКЛ мелі бяспрэчную тэрэторыяльную ідэмографічную перавагу над Ордэнам. Каля Пруссіі, Гданьская памор’е і Хельмская зямля зымля займалі ўсяго 58 тыс. км², то землі Каралеўства – 240 тыс., а тэрэторыя Княства наогул дасягала 1000 тыс. км². Пры гэтым толькі насельніцтва Кароны ў 4 разы пераўзыходзіла ордэнскае і складала прыкладна 1,4 – 1,6 млн. жыхароў (разам з Чырвонай Руссіяй)⁹⁸. Такое становішча схіляе прыняць думку Ляўмянскага, што ў 1410 г. Польшча выставіла каля 12 тыс. адборнага рыцарства ў 50 харугвах⁹⁹. Такім чынам, польскае войска колькасна не было меншым за крыжакае, а якасна нават пераўзыходзіла яго. Тоє ж адзначыў і аўтар адной з асноўных крыніцаў Ян Длугаш, напісаўшы, што прускае войска складалася са змяшання вояў розных моваў і народнасцяў ды з натоўпу рамеснікаў, слуг і абознай прыслугі, ад якіх на вайне няма карысці¹⁰⁰.

Менш высветлена сітуацыя з літоўскімі атрадамі Вітаўта. Длугаш пералічвае 18 з іх: трокскую, віленскую, гарадзенскую, ковенскую, лідскую, медніцкую, сма-

⁹² Длугош Ян. Грюнвальдская бітва. С. 87-95.

⁹³ Długosz J. Banderia Pruthenorum / Wyd. K. Górska. Warszawa, 1985. S. 207, 219, 235, 243, 251, 255, 259.

⁹⁴ Biskup M. Grunwaldzka bitwa. S. 51.

⁹⁵ Kuczyński S. Wielka Wojna z Zakonem Krzyżackim w latach 1409-1411. S. 228.

⁹⁶ Łowmiański H. Prusy-Litwa-Krzyżacy. Warszawa, 1989. S. 448.

⁹⁷ Сагановіч Г. Беларусь і Тэўтонскі ордэн (да Крэўскай уніі) // З глыбі вякоў. Наш край. Мінск, 1997. Вып. 2. С. 119.

⁹⁸ Biskup M. Grunwaldzka bitwa. S. 51.

⁹⁹ Łowmiański H. Prusy-Litwa-Krzyżacy. S. 449.

¹⁰⁰ Длугош Ян. Грюнвальдская бітва. С. 96.

ленскую, полацкую, пинскую, наваградскую, берасцейскую, валкавыскую, драгічынскую, мельницкую, крамянецкую і стародубскую харугвы¹⁰¹. Вядома, што Жамойць выставіла 12 харугваў – па 300 чалавекаў ад кожнага павету – разам 3600 вояў. У попісе 1528 г. зарэгістравана 19 844 ратніка, з якіх 11 214 – шляхта, а 7757 – почты магнатаў, хаяц гэта і не было ўсёй земскай службай ВКЛ (сюды не ўвайшлі атрады з Падляшша, Валыні, Падолля і Кіеўшчыны). На 1529 г. паспалітае рушэнне магло складаць па падліках Карзона 24 446 вояў¹⁰². Але ў 1410 г. княства не магло выставіць такую колькасць жаўнераў. Перш за ўсё, страшэннае паражэнне, якое Вітаўт пацярпей у 1399 г. на рацэ Ворскле, пагубна адбілася на вайсковым патэнцыялу дзяржавы. У бітве загінула амаль ўсё войска, а сам Вітаўт выратаваўся ўцёкамі разам з малой дружынай¹⁰³. Калі прыніць да ўвагі, што 12 жамойцкіх харугваў ці 3600 вояў складалі прыблізна 30% адусягто літоўскага войска, то лічба ваяроў Вялікага княства пад Грунвальдам магла дасягаць 12 тыс.

Замежная падтрымка польска-літоўскага боку была меншай, чым у крыжаў, таму што як Польшча, так і ВКЛ у фінансавам плане значна саступалі Ордэну¹⁰⁴. Длугаш называе толькі адну харугву, якая складалася з чэшскіх і марамуршскіх наймітаў – Святога Георгія¹⁰⁵. У літоўскіх шэрагах пад Грунвальдам змагаліся татары, колькасць якіх Длугаш вызначыў у 300 коных. Гэтая лічба здаецца вельмі верагоднай. Татары з'явіліся на Літве толькі пасля паражэння Вітаўта на Ворскле, калі разам з ім у княства ўцёк хан Тактамыш з рэшткамі сваіх вояў, якіх наўрад ці магло быць больш за некалькі сотняў. Згодна попісу 1528 г. земскую службу ў ВКЛ неслі 544 татарскія сям'і і разам выстаўлялі ў войска 724 чалавекі, а па першай рэвізіі татарскіх маёнткаў у 1559 г. у 6 харугвах татарскага войска павінна было налічвацца 652 вершнікі¹⁰⁶.

Сістэма камандавання ўзброенымі сіламі Ордэна выцякала з самой ягонай структуры. На чале духоўна-рыцарскай арганізацыі стаяў вялікі магістр. Ягоная пасада лічылася пажыццёвой, і ён абіраўся калегіяй у складзе 13 асобаў (8 братоў-рыцараў, 1 брат-святар і 4 браты-служыцелі). Пры вялікім магістры дзеянічала калегія з 6 вышэйших пасадных асобаў Ордэна. Вялікі комтур, самы блізкі дапаможца, а пры неабходнасці наместнік вялікага магістра, кіраваў гаспадарчымі справамі і ажыццяўляў назіранне за паводзінамі братоў Ордэна і служыцелямі. За ім ішоў вялікі маршал у Карабеўцы, які з'яўляўся намеснікам магістра ў якасці галоўнакамандуючага ваеннymі сіламі і Ордэна. Ніжэй іх знаходзіліся вялікі шпітальнік (шпітлер), інтэндант (трапір), які ведаў вайсковай маёрасцю Ордэна, скарбнік (трэслер) і кашталян, які з'яўляўся начальнікам комтураў. Комтуры кіра-

¹⁰¹ Тамсама. С. 91.

¹⁰² Сагановіч Г. Войска Вялікага Княства Літоўскага ў XVI-XVII ст.ст. Мінск, 1994. С. 63-65.

¹⁰³ Хроніка Быховца // Полное собрание русских летописей. Т. 32. Москва, 1975. С. 148.

¹⁰⁴ Biskup M. Grunwaldzka bitwa. S. 52.

¹⁰⁵ Длugoш Ян. Грюнвальдская битва. С. 88.

¹⁰⁶ Сагановіч Г. Войска Вялікага княства Літоўскага ў XVI-XVII ст.ст. С. 28.

валі ніжэйшымі адміністратывуна-гаспадарчымі адзінкамі – замкамі і камандавалі іх гарнізонамі. Намеснікамі комтураў былі фогты¹⁰⁷. У бітве пры Грунвальдзе вярхоўнае камандаванне ажыццяўляў непасрэдна Ульрых фон Юнгінген.

Вярхоўным камандуючым польска-літоўскіх войскамі юнацтва з'яўляўся Ягайла, што ў гісторычнай літаратуре нікім не аспрэчваецца. Пытанне ж, хто быў такім фактычна, да цяперашняга часу канчаткова не выяснуты. Некаторыя гісторыкі лічаць, што фактычным галоўнакамандуючым быў Вітаўт, другім адводзяць гэтую ролю Ягайле, трэція – кракаўскому мечніку Зіндраму з Машковіц Нарэшце ў чэшскай гісторыяграфіі была выказана версія, што ім з'яўляўся наймітчэх Ян Сокал¹⁰⁸.

Пры гэтым не ўлічваецца, што войска было кааліцыйным. Войска ВКЛ падпрадкоўвалася ў першую чаргу Вітаўту, у той час як польскае рыцарства павінна было падпрадкоўвацца Ягайле. Ні адна з кропініц не згадвае, што гэтыя палкаводцы падпрадкоўваліся адзін другому. Вітаўт і Ягайла фактычна разглядаюцца як роўныя і крэйжакамі. Пра гэта сведчыць эпізод з двумя мечамі, якія магістр даслаў вялікаму князю і каралю, правакуючы іх на бітву¹⁰⁹. Польскае і літоўскае крылы кааліцыйных войскі пачалі бой паасобку, у розны час, і дзеянічалі ў бітве несікардынальна¹¹⁰. Пазней Вітаўт па сваёй волі пакідае абложаны саюзнымі войскамі Мальбэрк і вяртаецца на Літву, а Ягайла застаецца пад сталіцай Ордэна яшчэ на пэўны час. Болей таго, пайшлі з-пад Мальбарку і мазавецкія князі Януш і Земявіт, што паказвае на феадальны харугвы узаемадносінаў у польска-літоўскіх войсках¹¹¹.

Варта пры гэтым заўважыць, што польскае рыцарства кіравалася каралём не толькі юнацтвам, але і фактычна. Перад бітвой менавіта Ягайла аддаў загад павязаць воям павязкі з саломы, каб адрознівацца ад праціўніка, і ўсталяваў баявы кліч для палякаў (“Кракаў”), для літоўцаў (“Вільня”). Ён жа расстаўляў харугвы польска-га крыла ў баявыя парадкі¹¹², а напрыканцы бітвы аддаў загад аб пераследзе ворага¹¹³. Такім чынам супраць ордэнскай арміі змагаліся два саюзных, але не падпрадкоўваваных адно другому войскі, якія мелі кожнае сваё камандзіра¹¹⁴. Длугаш таксама прызнае такое становішча, калі дае сваю ацэнку Таруньскаму дагавору, які паклаў канец Вялікай вайне.

Грунвальдская бітва

15 ліпеня 1410 г. саюзныя войскі сустрэліся з арміяй крэйжакоў на Грунвальдскім полі. Верагодна, ордэнскія харугвы прыбылі на месца бітвы яшчэ да

¹⁰⁷ Зутис Я. Грюнвальд – конец могущества Тевтонского ордена. С. 79.

¹⁰⁸ Гагуа Р. О тактическом ходе сражения при Грюнвальде. С. 93.

¹⁰⁹ List Władysława Jagiełyły do królowej Anny // Grunwald 550 lat chwały. Warszawa, 1960. S. 57-59.

¹¹⁰ Гагуа Р. О тактическом ходе сражения при Грюнвальде. С. 94.

¹¹¹ Длугош Ян. Грюнвальдская битва. С. 128.

¹¹² Cronica conflictus Vladislai regni Poloniae cum Cruciferis. Poznac, 1911. S. 20-25.

¹¹³ Длугош Ян. Грюнвальдская битва. С. 109.

¹¹⁴ Тамсама. С. 153-154.

падыходу кааліцыйных войскаў, на што ўказвае як паведамленне Длугаша¹¹⁵, так і тое, што крыжакам патрабаваўся пэўны час для пабудовы “воўчых пастак” і разгортвання артылерыі¹¹⁶. Апісваючы сутыкненне польскіх і ордэнскіх атрадаў, Длугаш узгадвае, што крыжакі перад боем паспелі зрабіць як мінімум два залпы з бамбардаў, але нічога не паведамляе аб выкарыстанні артылерыі саюзнікамі. Гэта можа быць растлумачана тым, што харугвы Ордэна ўжо знаходзіліся на месцы, пастроеныя для бітвы, у той час, як саюзным войскам прыходзілася спешна разварочвацца ў баявы парадак па меры падыходу атрадаў, а артылерыя знаходзілася недзе ззаду, у абозах.

Ліцвіны пачалі бой раней, чым палякі, якія адцягвалі сутыкненне столькі, колькі гэта было магчыма, нягледзячы на просьбы і ўгаворы Вітаўта. Калі адкінуць як непераканаўчую прычыну празмерную рэлігійнасць Ягайлы, як гэта паспрабаваў паказаць Длугаш, то найбольш верагодным будзе меркаванне, што кароль чакаў падыходу ўсяго свайго войска. Тады становішча зразумелым і хваляванне вялікага князя, які, магчыма, баяўся, што крыжакі нападуць на непадрыхтаваныя да бітвы атрады саюзнікаў. Адсюль іягонае імкненне першым пачаць бой¹¹⁷. Атака перадавымі харугвамі дазволіла б выйграць час для падыходу і пастраення астатнія часткі рыцарства.

Пераход дадам бітвы да месца бітвы (10 км) павінен быў заняць па меншай меры 5-6 гадзін. Наўрад ці рух войскаў мог пачацца раней, чым праз паўтары-дзве гадзіны пасля світанку. Выступіўшы каля 6 гадзіны раніцы, перадавыя атрады толькі а восьмай ці дзевятай гадзіні малі дасягнуць поля і адшукаць там варожую армію, якая размясцілася недзе на абшары паміж Таненбергам і Грунвальдам. Рухаючыся далей ад Людзівіка направа і налева паралельна размяшчэнню крыжакоў, саюзнікі пачалі ствараць баявое пастраенне, займаючы пазіцыі на абшары ў 2,5 кіламетры паміж двумя лясамі, пра што сведчаць “Хроніка канфлікту” і Длугаш¹¹⁸. Верагодна, ліцвіны, якія стваралі правае крыло, прыбылі на месца бою раней, чым палякі, і раней закончылі пастраенне.

Грунвальдская бітва магла працякаць наступным чынам. Магістр прывёў свае войскі раней, чым Вітаўт і Ягайла. Пабудаваўшы і ўмацаваўшы вайсковы лагер, Ульрых фон Юнгінген ранішай 15 ліпеня паставіў 35 харугваў рысай ад Таненберга да Грунвальда. Наперадзе былі размешчаны бамбарды і арбалетыкі з лучнікамі. Перад стралкамі і находзіліся замаскіраваныя воўчыя пастакі¹¹⁹. Левым крылом конніцы камандаваў Фрыдрых фон Валенрод, правым – Куна фон Ліхтэнштайн. Астатнія 16 харугваў на чале з вялікім магістрам стаялі ў рэзерве. Разглед-

¹¹⁵ Тамсама. С. 86-87.

¹¹⁶ Хроніка Быховца. 1975. С. 150.

¹¹⁷ Длугош Ян. Грунвальдская бітва. С. 87, 101.

¹¹⁸ Cronica conflictus Vladislai regni Poloniae cum Cruciferis. S. 22; Длугош Ян. Грунвальдская бітва. С. 86.

¹¹⁹ Хроніка Быховца. С. 150-151.

зейшы пастроенне крыжакоў, можна прыйсці да высновы, што стратэгічны план фон Юнгінгена заключаўся ў наступным: прымусіць праціўніка атакаваць і, калі першыя шэрагі варожай кавалерыі трапяць у воўчыя пасткі, расстраляць ворага, які змяшаў строй, пасля чаго правесці таранную атаку цяжкай конніцай і канчатковая разграміць яго. Зразумела, чаму магістр дасылаў мечы Ягайле з Вітаўтам, правакуючы іх да нападу.

Саюзныя войскі, якія падышлі да вёскі Людзвікава каля 8 ці 9 гадзіны раніцы, выявілі праціўніка і пачалі спешна разварочвацца ў баявы строй. Ліцвіны стварылі правае крыло, палякі – левае¹²⁰. Пастроенне да бітвы зацягвалася, саюзнікі не атакавалі, што не адпавядала планам вялікага магістра. Таму крыжакі, правакуючы атаку, даслалі Вітаўту і Ягайле два мечы, паказваючы тым самым, што бітва непазбежна. Каб пазбегнуць нападу крыжакоў, калі саюзныя войскі яшчэ не былі пастроены, некалькі харугваў на чале з князем Іванам Жэдзевідам па загаду Вітаўта правялі атаку атрадаў фон Валенрода. Але ўдар не дасягнуў тэўтонскай кавалерыі – частка вершнікаў трапіла ў воўчыя ямы. Частка ўвязла ў лініі артылерыі і стралкоў. Загінуў Іван Жэдзевід. Атака не атрымалася¹²¹.

Адказ Ордэна быў імклівым. Левае крыло крыжаката войска рушыла ў контратаку. Сталёвы клін харугваў фон Валенрода ўрэзаўся ў левую частку баявой лініі Вітаўта. Некаторыя ліцвінскія харугвы былі цалкам знішчаны. Длугаш, які карыстаўся ў сваёй працы сведчаніемі відавочцаў, паведамляе, што ліцвіны не вытрымалі атакі і пабеглі. Некаторыя ж палкі, напрыклад, смаленскія, былі адціснутыя да польскага крыла. Вымушаная была адысці цяжкаўзброеная харугва Святога Георгія, што складалася з наймітаў і размяшчалася на стыку правага і левага крылаў саюзнікаў. Паводле іншых дадзеных ліцвінскія войскі выканалі манеўр – удаванае адступленне. Такім чынам, яны расстроілі шэрагі крыжакоў, а потым нечакана зноў ударылі на ворага.

З-за таго, што палякі працягвалі бяздзейнічаць, а на ліцвінскім флангу ўжо ва ўсю кіпела бітва, вымушаны быў рушыць да бою Куні фон Ліхгэнштэйн. Зрабіўшы два залпы з бамбардаў, крыжакі пачалі атаку цяжкаўзброенай кавалерыі Палякі заспявалі “Багародзіцу”, пасля чаго рушылі на сустрач. Сутыкненне з неверагоднай паэтыкай апісаў Длугаш: “Калі шэрагі зышліся, то падняўся такі гоман і грукат паламаных дзідаў і ўдараў аб даспехі, быццам руйнаваўся нейкі велізарны будынак, і такое рэзкае лязгацение мечаў, што яго выразна чулі людзі на адлегласці некалькіх міляў¹²².

Наступіў найбольш крэтычны момант бітвы. На дапамогу Конраду фон Ліхгэнштэйну прыйшоў Валенрод, разграміўшы левую частку ліцвінскіх войск. Ён ударыў на правы фланг польскіх лініяў. Бойка наблізілася да месца знаходжання Ягайлы. Упаў вялікі каралеўскі сцяг, які нёс кракаўскі харунжы, і крыжакі ўжо

¹²⁰ Длугош Ян. Грэнвальдская бітва. С. 102.

¹²¹ Хроніка Быховца. С. 150-151.

¹²² Длугош Ян. Грэнвальдская бітва. С. 101, 102, 103.

спявалі пераможны спеў: “Christ ist erstenden”¹²³. Магістр павёў у бой рэзервовыя харугвы і “трайчы прабіваўся са сваімі сіламі” у самы гушчар біты, дасягуючы месца, дзе знаходзіўся польскі кароль¹²⁴. Ягайла нават быў заатакаваны рыцарами Дыпольдам Кокерыцам і на ягоную абарону вымушшаны быў прыйсці Збігнёў Алесьніцкі, які зломкам дзіды збіў нападаўшага з каня, пасля чаго той быў адразу забіты¹²⁵. Але тэўтоны не змаглі перамагчы польскія харугвы, якія, магчыма, працягвалі прыбываць і адразу рушылі да бою. Акрамя гэтага, атакуючы палякаў, рыцары фон Валенрода дазволілі ацалелай частцы войска Вітаўта атакаваць сябе з тылу. Ордэнская армія трапіла ў кleşchy. Адбыўся пералом у бітве. Пасільге наступным чынам апісвае яе канец: “І прыйшлі тады госці і найміты ягоныя і напалі на крыжакоў з аднаго боку, а паганцы з другога, і ablажылі іх і забілі магістра і вялікіх радцаў і амаль усіх братоў Ордэна. І палі сцягі магістра і сцягі Ордэна”¹²⁶. Армія крыжакоў была разгромлена. Лагер тэўтонскіх рыцараў быў захоплены і разрабаваны¹²⁷.

Такога паражэння Ордэн яшчэ не ведаў. Саюзнікі захапілі 51 варожы сцяг¹²⁸. На полі бую загінуў амаль цалкам камандны склад крыжакоў. Сярод іх вялікі магістр Ульрых фон Юнгінген, маршал Фрыдрых фон Валенрод, вялікі комтур Куна фон Ліхтэнштэйн, торуньскі комтур Ёхан фон Зэйк, граф ліўскі Ёхан фон Вендэ і іншыя¹²⁹. Агульная лічба братоў-рыцараў Ордэна, якія палі ў той дзень, магла складаць 203 чалавекі – як гэта запісана ў некралогу комтурства Маастрыхт (ципер тэрэторыя Бельгіі)¹³⁰. Агульную лічбу загінуўшых як з польска-ліцвінскага, так і з супрацьлеглага боку падлічыць фактычна немагчыма. Верагодна, страты склалі не менш чым па некалькі тысячам забітых у абодвух арміях – толькі Эльблонг страціў 550 чалавек¹³¹. Аднак у крыжакоў яны павінны быць большымі, чым у саюзнікаў, што выцякае з ліста Ягайлы да сваёй жонкі, напісанага ў наступны дзень пасля бітвы: “Пасля чаго <...> пачалі бой, у якім сярод незлічоных забітых, самі вельмі нязначныя маючы страты <...> вялікага магістра і маршала, Шварцбурга і эльблонскага і многіх іншых комтураў крыжацкіх пасяклі, другіх да ўцёкаў прымусілі і асабіста праследаваць начальнікаў”¹³². Невядома нам і дакладная колькасць палонных. Большасць узятых у палон была вызвалена пад рыцарскае слова ўжо 16 ліпеня, а прускія рыцары і мяшчане становіліся падданымі Ягайлы. Напрыканцы 1411 г. венгерскі і ордэнскі бакі давалі інфармацыю аб 600 палонных, якія яшчэ

¹²³ Possilge J. Chronik des Landes Preussen. S. 316.

¹²⁴ Тамсама. S. 316.

¹²⁵ Длугош Ян. Грюнвальдская бітва. С. 105-107.

¹²⁶ Possilge J. Chronik des Landes Preussen. S. 316.

¹²⁷ Длугош Ян. Грюнвальдская бітва. С. 109.

¹²⁸ Dlugosz J. Banderia Pruthenorum.

¹²⁹ Длугош Ян. Грюнвальдская бітва. С. 113.

¹³⁰ Biskup M. Grunwaldzka bitwa. S. 108.

¹³¹ Zapiska z г.1417 z «Kroniki miasta Elbląga» // Grunwald. 550 lat chwały. S. 64-65.

¹³² List Władysława Jagiełły do królowej Anny // Grunwald. 550 lat chwały. S. 57-59.

знаходзіліся ў няволі ў Ягайлы і аб 300 – у Вітаута. У дадзеным выпадку могуць прымасца да ўвагі толькі тыя асобы, якія яшчэ не выплатілі свой выкуп. Таму 900 палонных можа трактавацца толькі як мінімальная лічба¹³³.

Заканчэнне вайны

Паражэнне ў Грунвалдской бітве істотна падарвала моц Тэўтонскага ордэна, а ягонае лепшае рыцарства засталося ляжаць на полі бою. Але смерць вялікага магістра не прынесла канчатковай перамогі саюзнікам. Спачатку паспяховае рушанне па Прусіі скончылася няўдачай пад Мальбаркам. Прыйшы 25 ліпеня да сталіцы Ордэна, польска-ліцвінскія войскі началі яе аблогу. Абаронай Мальбарка кіраваў комтур Свецэ Генрых фон Плауэн, які пазней стаў вялікім магістром. Прад-прынятая ім спроба заключыць мірную дамову не прынесла поспеху. Аднак саюзнікі не здолелі захапіць Мальбарк. На прыканцы верасня, не атрымаўшы станоўчых вынікаў, Ягайла спыніў аблогу і вярнуўся дамоў. Гэта дазволіла фон Плауэну правесці вярбоўку наймітаў і працягваць вайну з Каронай. Вайсковыя дзеянні скончыліся заключэннем перамір'я ў Рацэнжы ў снежні 1410 г., калі крыжакі здолелі вярнуць сабе большую частку ўладанняў у Прусіі. У лютым 1411 г. паміж Ягайлам і Вітаутам з аднаго боку і Генрыхам фон Плауэнам з другога быў падпісаны мірны дагавор у Торуні. Згодна з ягонымі ўмовамі кароль польскі вяртаў магістру і Ордэну ўсе захопленыя па праву вайны землі Прусіі, кароль вызваліаў таксама і адпускаў на волю ўсіх паддэй магістра і Ордэна, захопленых бітвах. Магістр і Ордэн выплачваў Ягайле ў тры тэрміны (24.06, 29.09 і 11.11) сто тысячай копаў шырокіх пражскіх грошаў (6 000 000 грошаў). Жамойць павінна была заставацца ў складзе ВКЛ, але пасля смерці Ягайлы і Вітаута мела вярнуцца да Ордэна. Добжыньская зямля застаўалася ў Польшчы, Памор'е, Міхалоўская і Хелмская землі ў крыжакоў. Пытанне аб спрэчных памежных замках Санток і Дрэздэнка перадавалася на разгляд камісіі з 12 чалавек, абраных каралём і магістрамі ці на суд папы рымскага¹³⁴.

Заключэнне

Вялікая вайна і Грунвалдская бітва выклікалі вялікі рэзананс у Еўропе. Ян Гус у лісце да Ягайлы пісаў: “Калі пасол вашай вялікасці Онеш з Гворкі прынёс звесткі аб перамозе і славнымі міры – такая вялікая радасць аб’яла маё сэрца, што ні пяром апісаць яе немагчыма, ні словамі выказаць <..> Дзе ж іхня мячы, коні, людзі панцырныя, ўзброеные, у якіх яны так верылі? Дзе незлічоныя флорыны і скарбы? Усё страцілі <..>¹³⁵. Перамогай у Вялікай вайне фактычна быў пакладзены канец агрэсіі Ордэна ў Прыбалтыцы. Пасля Грунвалдской бітвы нага крыжака, як заваёўніка, ніколі не ступала ні на польскую зямлю, ні ва ўладанні ВКЛ. Хаця немагчыма дакладна аднавіць усе аспекты гэтай знакамітай бітвы, і ўсе нашыя меркаванні ма-

¹³³ Biskup M. Grunwaldzka bitwa. S. 108.

¹³⁴ Длугош Ян. Грюнвалдская битва. С. 120, 124-125, 128-129, 132, 153-154, 206-207.

¹³⁵ Z listu Jana Husa do Jagieły o zwycięstwie grunwaldzkim // Grunwald. 550 lat chwały. S. 60-61.

юць гіпатэтычны харктар, можна з упэўненасцю сказаць, што па свайму размаху і вынікам яна з'яўлялася адным з буйнейшых і найболыш значных падзеяў у гісторыі сярэднявечнай Еўропы. Моц Ордэна была канчаткова страчана, і яго вайсковы патэнцыял цяпер значна саступаў польскаму і літвінскаму.

Умовы Торуньскага міру не маглі задаволіць усіх жаданняў саюзікаў, што выклікала працяг барацьбы, як дыпламатычнай, так і ваеннай. У 1414 г. адбылося яшчэ адно польска-літвінскае ўварванне ў Прусію, яое таксама не прынесла вырашэння спречных пытанняў. Адносіны паміж бакамі працягвалі заставаща напружанымі, што вылілася ў вайну, якую Польшча і ВКЛ аб'явілі Ордэну ў 1422 г. Тэўтонны пазбягаль бітваў у адкрытым полі і адышлі пад абарону муроў сваіх замкаў. Значна саступаючы ў мілітарным плане працёўніку і, пазбаўленыя дыпламатычнай падрымкі імператара Свяшчэннай Рымскай імперыі Жыгімонтам, які быў заняты ў гэты час барацьбой з гусітамі, крыжакі вымушаны былі пайсці на падпісанне пагаднення ў Мельне. Мельненскім мірам скончылася барацьба ВКЛ з Тэўтонскім ордэнам за Жамойць. Згодна дамовы пры вызначэнні мяжаў паміж Літвой і Ордэнам асноўная частка Жамойці і Судзвія канчаткова злучылася з княствам¹³⁶.

Гэтая вайна па сутнасці была апошній вайной ВКЛ з крыжакамі. Пасля смерці Вітаўта ў 1430 г., Літва не прадпрымала актыўных крокau для змены ўмоў вайны пагаднення ў Мельне¹³⁷. Пасля 1422 г. барацьбу з Ордэнам вяла толькі Польшча. Выкарыстаўшы канчатковы ўнутраны развал дзяржавы крыжакоў, які адбыўся пасля стварэння ў 1440 г. Прускага антыордэнскага саюзу, яна пачала ў 1454 г. так званую Трынаццацігадовую вайну. У выніку вайсковых дзеянняў Польшча вярнула сабе некаторыя землі і канчаткова падпрадакавала Тэўтонскі орден, які ў 1466 г. прыняў у дачыненні да Кароны васальныя абавязкі¹³⁸.

Саюзікам патрабавалася прыкладсці шмат дыпламатычныхіх вайсковых выслілкаў для атрымання рэальных вынікаў перамогі над Грунвальдам. ВКЛ дасягнула сваіх мэтаў праз 12, а Карапеўства Польскае праз 56 гадоў. Аднак поспех ва ўсіх войнах, якія вяліся палякамі і літвінамі ў 1414-1466 г., з'яўляўся прымым наступствам перамогі на Грунвальдскім полі.

Гагуа Руслан

Аспірант Гарадзенскага дзяржуніверсітету імя Янкі Купалы
e-mail: klegium@belpak.brest.by

¹³⁶ Дундулис Б.И. Дипломатическая и вооруженная борьба Литвы против Тевтонского ордена и ее союз с гуситами в 1410-1422 гг. Автореф. дис. канд. ист. наук. Вильнюс, 1955. С. 11.

¹³⁷ Тамсама. С. 13.

¹³⁸ Biskup M. Wojna Trzynastoletnia i powrót Polski nad Bałtyk w 15 wieku. Kraków, 1990.